

HUMÁNÖKOLÓGIAI VONATKOZÁSOK XVII-XVIII. SZÁZADI, KÜLSŐ-SZOLNOK MEGYEI TÉRKÉPEKEN¹

Bél Mátyásnak (1684-1749) a címben szereplő területre vonatkozó leírása a Notitia keretében készült, de nyomtatásban akkor nem jelent meg, kéziratban maradt ránk. Az utóbbi időben napvilágot látott fordításban. A Jász kerület leírása a kunok és a jászok kerületeinek ismertetésében olvasható, Fodor Ferenc szerint a kézirat 1731-ben készülhetett.² A megyeleírásokkal kapcsolatban Lukács Károly is megjegyzi, hogy ezekben több helyen csak általános és határozatlan megállapítások olvashatók,³ kevés bennük a pontos, számszerű adat, ennek ellenére nagyon sokszempontú az ismertetés, például a történeti földrajz és a történeti ökológia több területére vonatkozóan sok információ gyűjthető össze belőlük.

Mikoviny Sámuel (1700-1750) készítette a térképeket a nyomtatásban megjelent Notitia első négy kötetéhez.⁴ Tudomásunk szerint a kéziratban maradt megyeleírásokhoz nem készített térképeket, de szerencsére korai térképein épp a címben szereplő területeket ábrázolta.⁵

A két térképlap keletkezésének dátumát nem tudjuk, Hrenkó Pál véleménye szerint 1732-33 között keletkezettek. A másik probléma ezekkel a térképekkel kapcsolatban a kezdőmeridián kérdése. Még nem a pozsonyi kezdődélkör alapján szerkesztette őket Mikoviny, valószínűleg a korabeli kezdőmeridiánok közül az Azori-szigeteken, pontosabban a Sao Miguel szigeten átmenőt használta.⁶

¹ A tanulmány lektorai: R. Várkonyi Ágnes egyetemi tanár és Bak Borbála egyetemi docenc (ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék)

² Jászkunság 9. p., Fodor 482. p. 120. jegyzet.

³ Lukács 226. p.

⁴ Az első, színezett kéziratot térkép a Jászságot ábrázolja, a térképtükör bal alsó sarkában levő címfelirat a következő: MAPPA DISTRICTVS IAZIGVM et PHILISTEORVM Ex Decreto Sac. Caes. Reg. q. Maj. Excelsae Comissionis Aulicae Geometrice concinnata opera S. Mikoviny Nob. Hung. Jelzete a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárában: B IX. a 623. A címfelirat körül illusztráció, a címfelirattól jobbra Jászberény látképe látható. A térképlap nagysága kb. 72 X 53 cm, a térképtüköré kb. 64 X 48 cm. Méretaránya nincs számszerűen megadva, de két aránymérték is található a címfelirat mellett. A címfelirattól balra van az átlós aránymérték, melyen 5000 toise 8 cm. Az egyszerű, csak főbeosztásból álló aránymérték a címfelirattól jobbra található, s rajta egy geometriai vagy német mérföld 6,1 cm. Az ezek alapján számított méretarány kb. 1:120000. Egy toise (párizsi hexaped vagy hatlábos öl) 194, 904 cm, egy német mérföld 740324 cm l. Bogdán 168. és 184. p.

Az északi tájolású mappa fokbeosztása a keretmezőben található, de nincs megszámozva. A Gyöngyös-Szolnok-Heves közti területet ábrázolja. A térképről még l. Hrenkó 1977 40-43. p.

⁵ A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárában a B IX a 624.-es jelzett alatt megtalálható az egész Jászkunságot ábrázoló Mikoviny-térkép is. Címe a térképtükör jobb alsó sarkában olvasható: MAPPA PARTIS REGNI HVNGARIAE qua JAZYGES CVMANI MAIORES et MINORES CONTINENTUR. Ad mandatum S. C. R. q. M. Excelsae Commissionis Aul. sub Pr. E. G. C. Gund. ab Althann. Iuxta accurate peractas Dimensiones Geometricas et Observationes Astronomicas fideliter delineata opera Sam. Mikoviny N. Hung. A színezett kéziratot térkép címfelirata mellett illusztráció látható. A térképlap nagysága 124 X 111 cm, a térképtüköré pedig 107 X 120 cm. A címfelirat felett található az egyszerű aránymérték, mely szerint egy geometriai vagy német mérföld 4,6 cm. Az átlós aránymértéket a címfelirat alatt helyezte el Mikoviny, s ennek alapján 6000 párizsi hexaped 7,2 cm. Ezek alapján számított méretarány kb. 1:160000. Az északi tájolású mappa fokhálózati beosztása itt is a keretmezőben van, percenként jelölve, 5'-ként számozva. A térképrajz egy helyen belenyúlik a díszítést is tartalmazó keretmezőbe. A 46° 5' és 47° 50' északi szélességek, valamint az alsó keretmező szerint a 40° 30' és 42° 45' keleti hosszúságok közötti területet ábrázolta Mikoviny. A felső keretmezőben feltüntetett szélső hosszúsági értékek: 40° 27' és 42° 48'. A térképről még l. Valkó és Hrenkó 1977 45-48. p.

⁶ Hrenkó 1977 40., 43. és 47-50. p., Hrenkó P. 1978 40. és 47. p., Papp-Váry-Hrenkó 90. p. A Sao Miguel szigetén átmenő kezdőmeridián a greenwichtől 21° 30' (± 20')-cel nyugatra húzódik l. Lexikon 550. p.

Ezeket a forrásokot a következőkben történeti földrajzi és történeti ökológiai szempontból fogom elemezni. Szó lesz a terület természeti viszonyairól, a domborzatról, a talajviszonyokról, a területet meghatározó és jellemző vízrajzi viszonyokról, ahogyan a térképek mutatják, és ahogyan Bél Mátyás leírja, a víz szerepéről a vizsgált területek életében, az éghajlati adatokról, a természetes és a természetű növényzetről, az állatvilágról, a demográfiai viszonyokról és a településekről, valamint az ember és a természet viszonyáról.

Az idők során a domborzati viszonyok változtak legkevésbé, a síkságot akkor is csak a kunhalmok tarkították. Mikoviny a Jászságban bejelöli és megnevezi a "Boldog Aszony halmá"-t, s még oldalnézeti rajzot is helyez ide.

Bél Mátyás szerint a vidék földje termékeny, de különböző megmunkálást igényelt, néhol egyszeri, néhol kétszeri és néhol háromszori szántás szükséges. A jászapátiak a "...a talajt kétszer, háromszor is felszántják; trágya nélkül is igen kitűnő termést ad." Jászfényszarun bőven terem gabona, s Jászládány és Jászsalsószentgyörgy földje is termékeny, de az utóbbi földjét háromszor kell szántani. Mikoviny térképein szembeütően kicsi a vonalkázott négyszögekkel jelölt szántóföldi parcellák területe, mely a ritka településhálózattal, a gyér népsűrűséggel és a föld nedves, vizes voltával magyarázható. Bél szerint Jászfelsőszentgyörgynek, Jászárokszállásnak kevés szántóföldje van. A jászberényiek is több pusztát bérelnek. Mikoviny ezenkívül pontozott vonallal a falvak és a puszták határait is jelöli a Jászságban. Sok helyen vannak rétek és legelők.⁷

A vízrajz a síkrajz része, a térképen nagyon fontos tájékoztató elem. Azonban az elemzést gyakran megnehezíti, hogy kevés folyó- és víznevet tüntetnek fel a térképeken, és a folyótálalkozások után általában nem ismétlik meg a folyó nevét. Bél munkáiban is sokszor csak nagyon rövid ismertető olvasható az egyes folyókról és vízfolyásokról, s jó néhányról nem is tesz említést.

Mikoviny kettős vonallal jelöli a nagyobb folyókat, s a folyásirányukat is jelzi, a jobb partot vastagabban húzza meg. Térképein így jelöli a Tiszát, a Zagyvát és a Tarnát. Kettős vonallal jelöli a kisebb patakokat, a Hajtát és a Tápíót, illetve folyók mellékágait, mint a "Holt Tarnát".⁸ A mocsarakat vonalkázás és fücsomók jelzik.

Az Alföld nagy részén halványabb és sokkal ritkább mocsárjelölés figyelhető meg, köztük elvéve fordul elő a parcella- és az erdőjel. Valószínűleg Mikoviny így akarta érzékeltetni, hogy időszakosan e területeket is elönti a víz, illetve hogy az itt levő rétek és legelők sok esetben vizesek, mocsarasak. Bél Mátyás erről így ír: "Ahova a víz nem jut el, ott is nedves a föld, túlburjánzik a gaz, elnyomja a gabonát."⁹

A térképek jól mutatják a Tisza középszakasz jellegét, "számtalan kanyart vetve végigöntözi"¹⁰ a területet, mellette holtmedrek és morotvák sora látható, az árterületén a mocsár jele szerepel.

A Zagyva - melynek régi medreiben alakult ki a Hajta-folyás (Almási-ér) és a Hajta-mocsár - Szolnoknál torkollik a Tiszába, mellékvizei a Tarna és a Tápíó. A jászsági térképen a Zagyva Jászfényszarunál, a Galga torkolatánál mocsarat képez, melyben kis szigetek is láthatók, a jászkunsági térképen itt mocsárjel nincs, de a Zagyva négy szigetet fog közre. Ezután mocsaras terület látható még Jászfelsőszentgyörgynél a Zagyva bal partján, és Jásztelektől északra, melyet egy ér táplál. Ez a Zagyvából szakad ki Jásztelek után. Jászberény előtt is kiszakad egy ér a folyóból, a várostól északra halad, s Jászfalkóhalmával szemben három ágba a Tarnához kapcsolódik. Jászsalsószentgyörgy előtt is indul egy ér a folyóból, kelet felé tart, majd négy - a jászkunsági térképen két - ágra szakadva átszövi Jászládány határát, s az egyik ág Jászládánytól délre mocsarat táplál. Ezek az erek annak az érrendszernek

⁷ I. Jászkunság 46-51. p.

⁸ Jászkunság 13. p.

⁹ Megadom az általam említett vízfolyásoknak a forrásokban szereplő neveit, a számok a térképek jelzetéből származnak, ezek segítségével utalok az előfordulás helyére. H = Lat. 3376., J = Fol. Lat. 3370. Tibiscus fl./623, 624, 625, H, J, Tybiscus /J; Zagyva fl./ 623, 624, 625, J, H; Tarna fl./623, 624, 649, J, H; Hajta fl./623, 624; Tapjo fl./623, Tapjú fl./ 624, Tapju /H; Holt Tarna/623.

Bél Mátyás leírását I. Heves 26. p.

¹⁰ Heves 74. p.

a részei, mely a jászkunsági térkép szerint a Tiszával is kapcsolatban állnak. Mikoviny nagykunsági és jászkunsági térképein ez az érrendszer a Tiszától, Pély, Tiszasüly és Kőtelek környékéről két ágban kiindulva Jászkisér, Jászládány és Jászsalsószentgyörgy felé tart. Sajnos itt nincsenek feltüntetve vízrajzi nevek, így elég nehéz őket beazonosítani. A helyzetet még megnehezíti, hogy kérdéses, hogy mennyire pontosak a térképek - például a települések egymáshoz viszonyított helyzete gyakran pontatlan -, illetve hogy a gyakori árvizek kisebb-nagyobb változásokat eredményeztek a táj arculatában. Külső-Szolnok vármegye térképén Tiszasülytől délre csak egy halvány kettős vonallal jelölt meder nyúlik ki a Tiszából, Kürtöt körülveszi és a Jászság felé tart.¹¹

Bél Mátyás is teret szentel ezeknek a településeknek az ismertetésekor a vízrajzi viszonyoknak. Nagykorú "a Tisza kanyarulatában fekszik,... Sok áradás gyötri, ezért nem tud fejlődni,...". Szentiván ott fekszik, "...ahol a Tisza kanyart vet s itt egy mocsaras ágat bocsát ki, ezért ezt az ágat mélysége miatt Mélyérnek hívják. Sok kárt tesz ez, de hasznos is lehet, mert tele van halakkal." Máshol azt írja Bél, hogy a Mélyér Szajollal szemben, Szolnok előtt visszatér a Tiszába. A Mikoviny-térképeken van Szentivánnál a Tiszának egy ága, de ez nem sokkal kiszakadása után visszatér a Tiszába, ez nem lehet a Mélyér. Bél Mátyás szerint tehát a Mélyér a Tisza egyik ága, a Tisza vizét szállítja, ezzel szemben Fodor Ferenc szerint a Jászkisér környéki mocsarak vizét vezette a Tiszába, Györffy György szerint pedig a Tisza árterületének és a Holt-Tarnának a vizeit. Lehetséges, hogy attól függően, hogy éppen melyik folyó áradt, annak a vizeit szállította. Jászkisérről és Jászládányról megállapítja Bél, hogy nekik "a Tisza nyújt gazdag posványokat és bennük halbőséget." Jászkisér ismertetésekor külön is szól a nádas mocsarakról és posványokról, "...melyekből a lakosságnak bőven van hala, kivált tavi csíkja, nem kevésbé vízimadara, szalonkája, vadkacsája és szárcsája."¹²

A Tarna holt medrek sorozatával szövi át a Jászsági-sík keleti felét. Mikoviny térképén (623) a "Holt Tarna" Tarnabod alatt ágazik ki a Tarnából, s Tarnaörs és Jászfákóhalma között több ágban tér vissza. A Tarna-folyás, mely valaha Jászkisér felé tartott¹³, nem szerepel a térképeken, bár a jászsági mappán egy "vizes" terület húzódik a Tarnától Jászkisér felé. Az Ágói-patak Horttól délre, a Bene-patak Ludas és Füged között mocsárban ér véget, vagyis nem ömlöttek a Tarnába. Bél szerint a Bene patak Fügednél "láthatatlan mederben a föld alá bújik, nagy tócsákat hagyva maga után."¹⁴

A Tápiónak egyes térképeken kettő, másokon három forrása van, s a Zagyva jobboldali mellékfolyója, Újszásznál ömlik a Zagyvába. A Hajta Tóalmás körül ered, Jászberénytől délre egy mocsárban ér véget.

A Tisza, Zagyva és a Tarna folyók, valamint az itt levő nádas mocsarak amilyen nagy hasznára voltak a vidéknek, ugyanolyan nagy kárt is okozhattak. "Ugyanis a Tisza kiöntéseivel feltartóztatja a Zagyvát meg a Tarnát, s a vidék nem csak átnedvesedik, de víz alá is merül. Tehát lehet, hogy szívből örül gabonájának, legelőinek, de gyakran szomorkodik is, mivel az áradások mindenét elpusztítják." A Tarna áradásainak okaként is hasonlóan ír Bél: "...a Zagyvába való torkollása helyén a Zagyva nagy víztömege visszanyomja a Tarna megdagadt vizét."¹⁵

A víz nem csak öntözte a földeket, s halat adott a lakosságnak, hanem ivóvízként is és energiaforrásként is szolgált. A jászapátiaknak sincs folyóvize, de van forrásuk. Bél csak Jászsalsószentgyörgynél említi malmot. A Mikoviny-térképeken problémát jelent a jelölések értelmezése,

¹¹ Marosi-Szilárd 85. p.

¹² Heves 77., 82. p. Tibiscus "emittit iterum ramum versus Sz: Iván, quem Hungari Mélyér vocant, ob impeditam profunditatem qua agrum hunc probuit. Ultra formato vicissim flexu, tantum redit ad Szolnokum, quantum a Sz. Ivány recesserat versus Szaios." I. Lat. 3376. Jászkunság 15. és 50. p., Györffy 41. p., Fodor 35. p. A Millér többágú, mélyen beágyazott medre régen nagy területek vizeit szállította Szolnok felett a Tiszába, a Zagyvarékás - Besenyszög - Szolnok térség árvizeinek legfontosabb levezetője volt. A Pély - Jászkisér - Kürt - Jászládány - Besenyszög között a legfontosabb György-ér és a Sajfok volt. A mocsarak vize ezután a Millér medrébe húzódott le. I. Károlyi-Nemes 13. és 15-16. p.

¹³ Károlyi-Nemes 16. p., Marosi-Szilárd 85. p.

¹⁴ Heves 95. p., rivus Bene, Benevize /H

¹⁵ Jászkunság 16. p.

hisz nincs jelmagyarázat. A jászsági térképen Jászfényszarutól délre a mocsár után, Jászteleknél, Jászsalsószentgyörgytől délre és Jászfákóhalmánál kis, különálló oldalnézeti jelek láthatók a folyók partján, melyek közül a jászfákóhalmi, jászteleki és a jászfényszarui ugyanott van, mint ahol a későbbi térképek malmot jelölnek.¹⁶

A víznek védelmi funkciója is volt. A négyszög alakú, négybástyás szolnoki várat nemcsak a Tisza és a Zagyva medre védi, hanem sánccal is megerősítették. Jászberényben pedig a "Meváltóról elnevezett" templomot "a Zagyva vizével körül lehetett venni, a törökök a ferencesek rendházával együtt egykor elfoglalták, és miután falakkal megerősítették, benne mint valamiféle várban őrséget helyeztek el." Mikoviny jászsági térképén is megtalálható ez az árokkal körülvett templom a Zagyva bal partján.¹⁷

A vizek nemcsak elválasztották, hanem össze is kötötték a területek, az összeköttetést az átkelőhelyek biztosították. Bél részletesen ismerteti a szolnoki hajóhidat, s ez mindegyik térképen megtalálható. Jászdózsánál a Tarnán is híd van, melyet Mikoviny is feltüntet. Jászsalsószentgyörgynél is átkelőhelyet említ Bél a Zagyván, a jászsági térképen a falutól délre vezet át út a folyón. Jászfákóhalmánál is vezet át út a Tarnán a falutól délre. Jászberényben pedig két hidat vagy átkelőhelyet jelöl.¹⁸

A leíró és térképi források információkat nyújtnak a terület egykori növényzetének rekonstruálásához is. Mindkét forráscsoport alapján megállapítható, hogy a vizsgált területen nagyon kevés a fa, kevés az erdő, Jászfelsőszentgyörgynek, Jászárokszállásnak, Jászdózsának egyáltalán nincs erdeje. A jászsalsószentgyörgyiek és a jászapátiak a Mátrából veszik a fát, hisz tüzelőnek való sincs a területen. Csak Jászteleknél található sűrű jégerfaliget, a patak mentén, "ezenkívül az egész környéken nem is látni árnyékos helyet." A jászsági térképen Mikoviny is jelöl erdőt a Zagyva jobb partján, a jászteleki szőlőkön túl, de ez már Pest megyéhez tartozik, a jászakunsági lapon azonban Heves megyéhez. A térképeken természetesen nincsenek eltérő jelölések a fafajták szerint.¹⁹

A termesztett növényeket Bél külön nem ismert, de gabona "...bőségesen van mindenütt, ha megművelik" a földet. Több helyen található szőlő is: Jászberénynél, Jászfényszarunál, Jászteleknél, de termését Bél nem dicséri. Mikoviny sötétzöld színnel jelöli a szőlőket, s még négyszögek is láthatók a színezett területen. Így a térképeken is tudjuk követni, hogy Jászberényt "nyugatról dél felé hajló vonalban" veszik körül, s itt a szőlőkben Bél szerint gyümölcsfák is teremnek, Fényszaru szőlői pedig a falutól északra helyezkednek el, a Hatvan felé vezető útnál, Jásztelek szőlői a Zagyván túl vannak. Bél azt írja, hogy a jászapátiak is művelnek szőlőt, bár nem a Jászságban, hanem a gyöngyösi területen, ezzel szemben a térképeken Jászapátitól keletre-északkeletre látható szőlő. Mikoviny még jelöl szőlőt Jászfelsőszentgyörgytől északra a Zagyva bal partján, Jászfákóhalmától keletre, Jászkisértől délkeletre.²⁰

Bél az éghajlatról alig szól néhány szót, csak a gyakori árvizekre panaszodik.. Jászsalsószentgyörgy lakóit 1719-ben éhínség sújtotta, de 1720-ban bő termésük volt, valószínűleg ez is az éghajlati körülményekkel magyarázható. 1730. júliusában is volt egy nagy árvíz, mely még a barmokban is kárt tett. "Ennek magunk is szemtanúi voltunk. Amikor az ökrök az így elárasztott földeken a visszamaradt víztől megfertőzött füvet felfalták, nagy számban megbetegedve a lakosság nem kis kárára felfordultak." Mindez a térképeken természetesen nincs ábrázolva.²¹

¹⁶ Jászkunság 27. és 50-51. p. A későbbi forrásokról l. Fodor 365., 372. és 389. p.

¹⁷ Heves 78. p., Jászkunság 46. p.

¹⁸ Jászkunság 46., 49-50. p. Hrenkó értelmezése szerint Jászfényszarunál, Jászteleknél és Jászfelsőszentgyörgynél van még híd. l. Hrenkó 1977 41. p. Jászfelsőszentgyörgynél én nem találtam arra utaló jelet, Jászfényszarunál és Jászteleknél tényleg van két párhuzamos vonal a folyón keresztben, s mellette egy oldalnézeti jel látható. Mivel ezeken nem vezet át út, illetve - ahogy korábban írtam - a későbbi forrásokon pont azon a helyen a malom jele látható, ezért én inkább malomként értelmezem ezeket a jeleket. A Hatvan felé menő út a térképeken Jászfényszarutól északnyugatra, épp a Jászság határán vezet át a Zagyván.

¹⁹ Jászkunság 15., 49-51. p.

²⁰ Jászkunság 46., 48., 51. p. Egy másik olvasat Jászapáti szőlőivel kapcsolatban: "...nemcsak saját határukban van szőlőjük, hanem Gyöngyösön is." l. Fodor 415. p.

²¹ Jászkunság 15. és 50. p.

Kádár Zoltán Bél Mátyás "De re rustica" című művéről megállapította, hogy nagyon értékes zoológiai adatokat tartalmaz, de ugyanez elmondható a megyeleírásokról is. Műveiből kiderül, hogy számos azóta már kipusztult vagy erősen veszélyeztetett állatfaj a 18. század első felében még gyakori volt nálunk.²²

A Magyarország mezőgazdaságáról című munka a vadászatot és a madarászatot a mezőgazdaság kellemes oldalának tarja, melyet lehetővé tesz a vadak és a madarak bőséges volta, ezenkívül táplálékot és bundát biztosít, s testgyakorlatot a nemeseknek, valamint biztosítja, hogy a kártevő vad túlságosan el ne szaporodjon. Azonban a megyeleírások, melyek kb. egy évtizeddel később készültek a helybeliek segítségével, akik jobban ismerték a területen uralkodó viszonyokat, a vadállomány helyzetéről már más képet nyújtanak. Ugyanakkor az 1728-29-es országgyűlésen törvényt is hoztak a vadászat korlátozására. A "kisebb vadállatok" a Jászságban is ritkábbak. Heves megye ismertetésében pedig a következőket olvashatjuk: "Korábban bőséges volt a megye vadállomány, most viszont sok helyen nyomát sem lehet látni szarvasnak, őznek. Ez a megállapítás nemcsak a sík megyerészre, hanem a Mátrára is vonatkozik." Ezt a mű szerzője azzal indokolja, hogy a falvakba beszállásolt és az átvonuló katonaság szabadon vadászhatott. Hasonló problémával lehet találkozni különben Veszprém megyében és Pest megyében is, s mindkét helyen a pusztulás egyértelmű okaként a szabad vadászat szerepel, de ezenkívül az Alföld esetében a növényvilág megváltozása, elsősorban az erdők kipusztítása is hozzájárulhatott az állatvilág megváltozásához. Egyedül nyulakban bővelkedik a terület, melyekre agárral vadásznak.²³

A mezei és vízi vadmadarakban azonban nincs hiány. A Jászkisér környéki mocsarakban sok szalonka, vadkacsa és szárcsa tenyészik. Halakban is gazdag a terület, a jászkiséri mocsarokból a lakosságnak "...bőven van hala, kivált tavi csikja...". De megtudjuk azt is, hogy a jászberényi ferences templom és rendház a Zagyvához közel fekszik, ezért "ki van szolgáltatva féregnek, kígyónak, békának." A terület lakói állattenyésztéssel is foglalkoznak, mint például a jászapátiak, a jászberényiek, de a leírásból nem derül ki, hogy pontosan mely állatokat tenyésztik.²⁴

Bél Mátyás megyeleírásaiból a demográfiai viszonyokról is képet kapunk, bár megállapításai nagyon általánosak.

A török fennhatóság idején szétszóródott a lakosság, s a felszabadítás után nem csak magyarok telepedtek le e területen, hanem németek és szlovákok is. A Jászkunság területén "ma magyarok" élnek, "egészen kevés szlávval". "Alig van Magyarországon olyan népfaj, melybe nem olvadt volna be egy másik nemzetiség valamelyes része. És alig akad olyan magyar ember, akinek családfáján nem fordult volna elő valamelyes szlovák vagy német beütés." A visszatelepedett és újonnan bevándorolt magyarok között vannak katolikusok és protestánsok is. A jászok főleg katolikusok, kivéve Jászkisért, s Jászberény jobb partján is élnek reformátusok. Nemrég népesült be Jásztelek is.²⁵

Mikoviny-térképek a településeket alaprajzi ábrázolással vagy alaprajzszerű jellel jelölik. Nehéz eldönteni, hogy melyikről van szó. Induljunk ki Jászberény ábrázolásából. Ha összevetjük Bél városleírását és a jászsági térkép ábrázolását, akkor megállapíthatjuk, hogy a kettő megfelel egymásnak. Fodor Ferenc is hitelesnek tekinti a város alaprajzát, ezenkívül Jászsalsószentgyörgyét, Jászapátiét is. Szolnokról is elmondható ugyanez. Ezekután felmerül a kérdés, hogy a többi kisebb jászsági település ábrázolása mennyiben hiteles, illetve mennyiben sematikus. A többi tíz falu közül csak három esetében - Jászkisérnél, Jászfelsőszentgyörgynél és Jászteleknél - szerepel egyutcás alaprajz, Jászfényszaru és Jászárokszállás alaprajza pedig szinte teljesen egyforma, két párhuzamos utcát középen egy merőleges utca szel át. A többi település ábrázolása egyedi. Jászfényszaruról Bél azt írja, hogy "házsora a folyó mellett húzódik délről északnak; középen van a templom", tehát ez alapján úgy tűnik, hogy csak egy

²² Kádár 81- 82. p.

²³ Bél 296. p. lábjegyzet, 296-297., 299. és 326-327. p. Heves 21-22.p. Jászkunság 13., 15. p. Veszprém megyére vonatkozóan l. Lukács 239. p. Pest megyéről l. Pest 28. p.

²⁴ Jászkunság 15., 47. és 50-51. p.

²⁵ Heves 30-31., 85-87. p., Jászkunság 23., 27-28., 47., 49-51. p. A Jásztelekre vonatkozó adat hitelességét megkérdőjelezi l. Fodor 371. p., Adatok I. 388. p.

házsora volt, és a térkép is megerősíti, hogy a templom középen helyezkedett el. Jászárokszálláson is "középen van a katolikus vallású templom". Az összesített jász-kunsági lapon azonban ezen települések alaprajza több esetben más, mint a jász-sági térképen.²⁶

A jász-sági térképen még a kerteket kell megvizsgálni. Fodor szerint Jászdózsánál a Tarna bal partján kerteket jelöl Mikoviny. Amennyiben helyes ez az értelmezés, akkor kertek vannak Jászfákóhalma keleti és Jászládány déli oldalán is.²⁷

A Mikoviny-térképeken sok település alaprajzi jelében oldalnézeti templomjel is szerepel. A Jászságban minden településnél látható templomjel, Jászberényben kettő is. Felmerül a kérdés, hogy az oldalnézeti templomjelek a települések jelében ténylegesen létező templomokra utalnak-e. Bél azonban csak a következő települések esetében említi templomot: Jászberény, Jászfényszaru, Jászárokszállás, Jászdózsa, Jásztelek, Jászsalsószyentgyörgy, Jászapáti, Jászládány. Azonban más adatok szerint a Jászságban minden településnek volt temploma.²⁸

A Mikoviny-térképeken nincs olyan egyértelmű jel, melyből a települések jogállására lehetne következtetni. A névírás sem közöl ilyen irányú információkat, csak Szolnok és Jászberény nevét írta nagybetűkkel. Mivel Mikoviny térképein nincs egyértelmű utalás a települések jogállására, ezért Bél Notitiájából indultam ki az adattár elkészítésekor.

A Mikoviny-térképeken több esetben találkozni lehet különálló oldalnézeti jelekkel. Ezek vagy malmok lehetnek, mint ahogy erről korábban már volt szó, vagy lehetnek gazdasági épületek, mint például Jászfényszaru körül és Jászapáti mellett. Lehet kocsmák, vagy lehetnek a puszták romos templomtornyai.

Összehasonlítva Bél leírásait és Mikoviny térképeit megállapíthatjuk, hogy bár sok egyező és sok eltérő adat is van bennük, lényegében megerősítik és kiegészítik egymást. A leírások több esetben segítik a térképek jeleinek értelmezését, de ez fordítva is igaz lehet. A jász-kunsági térkép sem egyértelműen a jász-sági és a kunsági térképek másolata.

²⁶ Jász-kunság 46-47. és 49. p., Heves 78-80. p., Fodor 353-354., 416. és 441-442. p.

²⁷ Fodor 327. p.

²⁸ Jász-kunság 26-27., 46-51. p., Adatok I. 197., 210., 233., 255., 279., 299., 309., 330., 345., 362., 392. p.

ADATTÁR

Az adattárban megadom a településeknek az általam vizsgált forrásokban előforduló névalakjait és jogállásukat. Az "alap"-névalak a névváltozatok alapján képzett legteljesebb névalak mai helyesírással, ha ez semelyik forrásban sem fordul elő, akkor utána nem következik forrásmegjelölés. Ezután megadom a forrásokban szereplő névalakokat, majd a rövidítésekkel az előfordulás helyére utalok. A második oszlopban a települések jogállására vonatkozó információk találhatóak.

H = Fol. Lat. 3376.

J = Fol. Lat. 3370.

623 = a jázsági térkép

624 = a jászkunsági térkép

625 = a jázsági térkép

op = mezőváros

p = falu

pr = puszta

JÁZSÁG

Alsószentgyörgy	p
Alsó Szent György /J	
Also Sz. György /623	
Sz. György inferius /H	
Also Sz. György /624	
Apáti /623	p
Apati /625, 624	
Apáthy /J	
Ágó	pr
Agó /J	
Aga /623	
Ága /624	
Árokszállás	p
Árok Szálás /623	
Arok-Szállás /J	
Árokszállás /J	
Árok szálás /624	
Arokszállás /H	
Árokszállás /J	
Boldogháza /J, 624	pr
Boldogházá /623	
Borsóhalom /J	pr
Dózsa	p
Dósa /J, 624	
Dosa /H, 623	
Felsőszentgyörgy	p
Felső Szent = György /J	

Gál Sz. György /623 Gal Sz. Gyorgy /624	
Fényszaru Félszaru /624 Fél Szaru /623 Fej Szaru /J Fejszaru /J, H Feisgaru /H	p
Jákóhalma Iakohalma /624 Iákohalma /623 Iakóhalom /J Iákohalom /J Iakohalom /H	p
Jászberény Iász Berény /J Iasz Berény /J Iázberény /623 Iaz Berény /624 Iasz Berén /J Iaszberén /J Iászberén /J Iász-Berén /J Iasz-Berén /J Iász Berén /J Iász Beren /H Iaszberin /H Iazberin /H	op
Kisér /J Kis Ér /623, 625, 624 Késér /J Kis-ér /J	p
Ladány /623, 625, J, 624	p
Mihálytelek Mihály telek /623 Mihalytelke /J Mihálytelke /H Mihalytelek /J, 624 Mihaly Telke /J	p
Négyszállás Négy Szálás /623 Négy Szállás /J, 624	pr

Források és szakirodalom

Térképek

- A jászsági térkép = *Mappa Districtus Iazigum et Philisteorum... Geometrice concinnata opera S. Mikoviny Nob. Hung.* Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára B IX a 623.
- A jászkunsági térkép = *Mappa Partis Regni Hungariae qua Jazyges Cumanii Maiores et Minores continentur. ... Iuxta accurate peractas Dimensiones Geometricas et Observationes Astronomicas fideliter delineata opera Sam. Mikoviny N. Hung.* Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára B IX a 624.
- A nagykunsági térkép = *Mappa Districtus Cumanorum Maiorum... Geometrice concinnata opera S. Mikoviny mp.* Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára B IX a 625.
- A Külső-Szolnok megyei térkép = *Mappa Comitatus Szolnok Exterior unacum Cumania Majores Methodo Astronomico Geometrica concinnata.* OSZK Térképtár TK 1081.

Források és szakirodalom

- Adatok I. = Adatok Szolnok megye történetéből. I. kötet. Szolnok, 1980. 654 p.
- Bél = Bél Mátyás: Magyarország népének élete 1730 táján. Vál., sajtó alá rend. és a bev.: Wellmann Imre. Bp., 1984. 518 p.
- Bendefy = Bendefy László: Mikoviny Sámuel megyei térképei különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny-térképeire. 1-2. Bp., 1976. 306 p., 16 p. + 24 térk.
- Bogdán = Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601-1874. Bp., 1990. 633 p.
- Fodor = Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Bp., 1991. 504 p. (Reprint)
- Fol. Lat. 3370. = *Notitia geographico-historica Districtuum Cumanio-Iazygum & Kőváriensis* OSZK Kézirattár Fol. Lat. 3370.
- Fol. Lat. 3376. = *Notitia Comitatus Hevesiensis.* OSZK Kézirattár Fol. Lat. 3376.
- Győrffy = Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. kötet. Bp., 1987. 568 p., 9 térk.
- Heves = Bél Mátyás: Heves megye ismertetése 1730-1735. Ford. és magy.: Soós Imre. Eger, 1968. 120 p.
- Hrenkó 1977 = Hrenkó Pál: A pest-budai víziátkelő, Budavára és az Invalidusház Jászkerület Mikoviny térképein. In: *Geodézia és Kartográfia*. 29. évf. 1977. 1. sz. 31-50. p.
- Hrenkó P. 1978 = Hrenkó Pál: Térképtörténeti korszakváltás Mikoviny Duna-Tisza közti térképein. In: *Geodézia és Kartográfia*. 30. évf. 1978. 1. sz. 37-47. p.
- Jászok = Bél Mátyás: A kunok és a jászok avagy filiszteusok kerületei. In: *Bács-Kiskun megye múltjából I.* Szerk.: Iványosi Szabó Tibor. Kecskemét, 1975. 7-51. p.
- Kádár = Kádár Zoltán: Bél Mátyás "De re rustica" című művének jelentősége a Kárpát-medence faunájának kutatásában. In: *Állattani Közlemények*. 1985. LXXII. kötet, 1-4. füzet. 81-83. p.
- Károlyi-Nemes = Károlyi Zsigmond-Nemes Gerzson: Az ősi ártéri gazdálkodás és a vízi munkálatok kezdetei (895-1846). *Vízügyi történeti füzetek*, 8. Bp., 1975. 114 p.
- Lexikon = *Lexikon zur Geschichte der Kartographie*. Band 2. Wien, 1986. 988 p.
- Lukács = Lukács Károly: A Balatonvidék földrajza kétszáz év előtt. Bél Mátyás "Notitia Comitatum Veszprimiensis, Simighiensis, et Szaladiensis" c. kéziratának fordítása és ismertetése. In: *A Magyar Biológiai Kutatóintézet Munkái*. XV. kötet. Tihany, 1943. 221-300. p.
- Marosi-Szilárd = A tiszai Alföld. Szerk.: Marosi Sándor és Szilárd Jenő. Bp., 1969. 381 p.
- Papp-Váry-Hrenkó = Papp-Váry Árpád - Hrenkó Pál: Magyarország régi térképeken. Bp., 1988. 255 p.
- Pest = Bél Mátyás: Pest megyéről. Ford.: Szabó Béla. Jegyz.: Pintér Emilné. Bp., 1977. 178 p.
- Valkó = Valkó Arisztid: Mikoviny Sámuel egy kéziratot térképe. In: *Térképészeti Közöny*. VII. kötet. 1950. 3-4. sz. 363-373. p.